

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
**БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ
ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ**

Қазақстан Республикасы Парламентінің
Сенатында (жоғарғы палатасында)
Қазақстан Республикасындағы
Бала құқықтары жөніндегі уәкіл
Аружан Саинның

баяндамасы

Астана қ., 2022 жылғы 22 қараша

Сәлеметсіздер ме, құрметті Парламент Сенатының және Мәжілісінің депутаттары, сондай-ақ осы отырысқа шақырылған қонақтар!

Мәулен Сағатханұлы, мен Сізге осы кездесуді ұйымдастырғаныңызға, біздің мемлекеттегі балалардың жағдайы туралы Сенаттың қабырғасында айтып жеткізуге мүмкіндік бергеніңізге, бала құқықтарын сақтаудың негізгі проблемалық мәселелері туралы өз ойымды ортаға салуға мүмкіндік бергеніңіз үшін алғысымды білдіремін.

Бала құқығы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясымен, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексімен, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңымен реттелген. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексте, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үй мәселелеріне, құқық қорғау органдарының жұмысына қатысты заңдарда – өміріміздің барлық дерлік салаларында, заңдары мен нормативтік актілерінде кішкентай қазақстандықтардың құқықтары көзделген.

Қатысушы-мемлекеттің БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясын жүзеге асыру жөніндегі міндеттемесін растай келе, әлемдік қауымдастықтың балалар үшін қолайлы және мейірімді орта құру жөніндегі күш-жігерін қолдай отырып, 2016 жылы Қазақстанда Балалар құқықтары бойынша уәкілетті институт құрылды. Ал 2019 жылғы 18 шілдеде Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың өкімімен мен Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл болып тағайындалдым.

Үш жарым жылдан бері бұл жұмысты барлық деңгейдегі биліктің барлық тармақтарымен, соның ішінде Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты мен Мәжілісінің комитеттерімен, халықаралық ұйымдармен бірлесе атқарып келемін. Азаматтық қоғамның, үкіметтік емес ұйымдардың, түрлі саладағы сарапшылардың қолдауының арқасында балалар омбудсменінің жұмысын ерікті түрде болса да, өте тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік туды ([БҚК сайтында 2019-2021 жылдарға арналған есептермен](#) танысуға болады). Ал бүгін мен бұл мекеме шын мәнінде қоғамдық және тәуелсіз деп айта аламын.

«Мейірімділік» Ерікті Қоғамында 16 жылдан астам жұмыс істеп, кәсіби мамандармен – дәрігерлермен, мұғалімдермен, әлеуметтанушылармен, заңгерлермен, басқа да мамандықтардың өкілдерімен тығыз қарым-қатынаста бола отырып, барлық қазақстандық балалардың өмір сапасын біршама жақсарту үшін және қазіргі жағдайға түбегейлі әсер ету үшін балалық шақтағы мәселелерді жүйелі түрде шешуге болатынын түсіндім. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін осыдан үш жарым жыл бұрын Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің мандатын қабылдадым.

Осы уақыт ішінде бірқатар елеулі нәтижелерге қол жеткіздік. Соңғы жетістіктеріміздің бірі – орфанды (сирек кездесетін) аурулары бар балаларды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету мәселесін шешу. Себебі көптеген жағдайларда бұл мәселенің құны – баланың өмірі. Ақырында біз оны Денсаулық сақтау министрлігінің үш бұйрығына Қазақстандағы балаларды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы шештік. Қазір ортақ дистрибьютор арқылы республикалық бюджеттен дәрі-дәрмектің басым бөлігіне орталықтандырылған сатып алу ұйымдастырылды, себебі оны жергілікті атқарушы билік деңгейінде шешу мүмкін емес. Біз қалған препараттарды осы тізімге қосу бойынша жұмысты жалғастырып жатырмыз.

Өткен жылдың соңында Мемлекет басшысына қазірдің өзінде басталған реформалар туралы – оларды белсендірек ілгерілету жөнінде, сондай-ақ өмір сүру, даму үшін және балалардың қауіпсіздігі үшін барынша қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған жаңа реформалар туралы ұсыныстарымды айттым.

2022 жылға үлкен үміт арттық, әсіресе, мемлекет басшысы өзінің жаңа жылдық құттықтау сөзінде Балалар жылы деп жариялағаннан кейін үмітіміз зор болды.

Мұны барлық мемлекеттік органдарға тікелей тапсырма ретінде қабылдау керек сияқты. Балалар жылы балалар құқықтарын барлық салаларда және барлық аспектілерде қамтамасыз ету үшін түбегейлі реформалардың негізін қалап, жауапты шешімдер қабылдау керек еді. Негізі, Үкімет бекіткен Балалар жылын өткізу жөніндегі іс-шаралар жоспарынан бастап, күтілетін нәтиже болмай, формальды көзқарас бар деп есептеймін. Бірақ менің ойымша, кез-келген жыл Қазақстанда балалар жылы болуы керек және біз 2022 жыл аяқталғаннан кейін де белсенді түрде алға жылжимыз.

Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің негізгі функционалдық міндеттерінің бірі балалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін бұзу мәселелері бойынша өтініштерді қарау болып табылады. 2019 жылдың 18 шілдесі мен 2022 жылдың 15 қарашасы аралығында маған 1218 өтініш түсті. Оның 1159-ы қаралды (уәкілетті органдарға өтініштер жолданды, арыз-шағымдарды қарау нәтижесі бойынша азаматтар қанағаттандырылды), 59-ы өндірісте.

Бұл өтініштердің үштен бірінен астамы (37%) төрт тақырыпқа – қылмыстық сот ісін жүргізу, сот істері, қорғаншылық және қамқоршылық және білім беру саласына тиесілі. Өтініштердің басқа да негізгі тақырыптары – алименттерді тағайындау және өндіру, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, медициналық көмек көрсету, мүгедектікке тағайындау, тұрғын үй мәселесі, балалардың құжатын ресімдеу, мәдениет пен спорттың қолжетімділігі, мемлекеттік қызметкерлердің іс-әрекетіне шағымдар, заңгерлік көмек.

Бізге келіп түскен өтініштерді және бұқаралық ақпарат құралдарында және әлеуметтік желілерде көтерілген азаматтардың өтініштерін топтастыратын болсақ, бұл құқықбұзушылықтардың түп-тамырын байқап, балалардың өз құқықтарының бұзылуына жол бермеу үшін жүйелі өзгерістердің қадамдарын анықтауға болады. бұл бүгін болып жатыр. Расында да, мемлекеттік жүйе дұрыс жұмыс істегенде мұндай үндеулердің көбі болмас еді!

Бірақ енді мен әлі шешімін таппаған мәселелерге тоқталғым келеді. Шешімдер туралы нақты түсінік болғанымен, тіпті алгоритмдер әзірленді. Дегенмен, бұл жоспарларды жүзеге асыру деңгейінде бізде проблемалар туындауда.

Ең бірінші назар аударатын бағыт – **өмір сүру және денсаулықты сақтау әрбір азаматтың конституциялық құқығы**. Өкінішке қарай, Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының (ҰСБ) мәліметі бойынша, 2010 жылы елімізде 0 мен 17 жас аралығындағы мүмкіндігі шектеулі балалардың саны **49 349**-ы құраған еді (бұл мәлімет 17 мен 18 жас аралығындағы балаларды қамтымайды). Ал 2021 жылы мүгедек балалардың саны **98 254**-ке жеткен.

Мен Ұлттық статистика бюросынан соңғы мәліметтерді сұрастырдым: 2022 жылдың 1 шілдесіндегі жағдай бойынша елімізде **705 029** мүгедек бар (19 миллион 246 мың халық үшін – бұл қорқынышты көрсеткіш!), оның **101 587**-сі 18 жасқа дейінгі балалар.

Демек көрсеткіш 2 еседен астам өскен!

Тағы бір мысал: 1993 жылы церебралды сал ауруымен ауыратын мүгедек балалардың саны 100 мың халыққа шаққанда **23,3** баланы құрады, ал 2017 жылға қарай бұл көрсеткіш 3,6 есеге өсіп, 100 мың халыққа шаққанда **83,5** балаға жеткен.

Тек 2021 жылдың өзінде 13 131 балаға алғаш рет мүгедектік диагнозы қойылғанын Денсаулық сақтау министрі Ажар Гиният 2022 жылғы 5 шілдедегі үкімет отырысында мәлімдеді.

ЧИСЛЕННОСТЬ ДЕТЕЙ-ИНВАЛИДОВ ОТ 0 ДО 17 ЛЕТ ВКЛЮЧИТЕЛЬНО

Мұндай күрт өсудің себептерін қолданыстағы заңдар мен құқықтық актілердің халықтың – орталық органдар деңгейінде де, жергілікті атқарушы органдар деңгейінде орындалмауы, сондай-ақ балалар блогын қамтитын негізгі үш министрлік – білім, денсаулық сақтау, еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрліктері арасында ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жоқтығынан деп ойлаймын.

Бұл статистика бұдан да нашар, өйткені біз бұл мәселені көп жылдар бойы көтеріп келеміз. Кәсіби сарапшылар екі жылдан астам уақыт бойы Қазақстан Республикасында мүгедек балаларға жан-жақты көмек көрсетуді жетілдірудің 2021-2023 жылдарға арналған Жол картасын әзірлеп, бекітті, оны бірге алып жүру үшін Жобалық кеңсе 2021 жылдың сәуірінде құрылды. Алайда, елімізде балалардың мүгедектігін төмендету бойынша барлық іс-шараларды реформалау қажет болғанымен, бұл Жол картасы жүзеге асырылмай отыр.

Қысқаша:

1. Денсаулық сақтау министрлігінің балаларды офтальмологиялық және сурдологиялық скринингтік тексеруден өткізу туралы №704 бұйрығы мекемелердің басым көпшілігі қажетті құрал-жабдықтармен және мамандармен жабдықталмағандықтан орындалмай отыр. Психофизикалық даму скринингтері де нашар орындалады – мамандар жеткіліксіз болғандықтан, скринингтің өзі туралы сұрақтар туындайды. Осы уақытқа дейін біз тұқым қуалайтын метаболикалық ауруларға іріктеп скринингті енгізе алмадық, ол генетикалық ауруға шалдыққан балаларды анықтайды. Бірақ бұл скринингтердің барлығы (ҰАА-нан

басқа) акушерлік және алғашқы медициналық-санитарлық көмек (АМСК) тарифтеріне кіреді және іс жүзінде көптеген балалар қамтамасыз етілмегеніне қарамастан, бюджеттен толығымен өтеледі! Сонда шенеуніктер елде ақша жетпейді дей ме?!

Сондай-ақ қауіп тобындағы балаларды уақтылы анықтаудың маңызды құрамдас бөлігі жұмыс істемейді – Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар қоры (ЮНИСЕФ) енгізуге ұсынылған және Денсаулық сақтау министрінің бұйрығымен бекітілген Үйге барудың әмбебап прогрессивті моделі (ӘПМ) «Қазақстан Республикасында педиатриялық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандартын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 15 наурыздағы № ҚР ДСМ-25. Нәтижесінде тәуекел тобының балалары анықталмайды, бұл келесі мәселеге әкеледі:

2. Әрбір тиісті скрининг және ЕПМ арқылы анықталған балалар уақтылы ерте медициналық көмек алуы керек. Көру қабілетінің қаупі жайында, мысалы, шала туған нәрестелердің ретинопатиясының кейбір түрлерінде 2 апта ішінде шара қолдану керек, кейбір жақдайларда – бала туғаннан бастап 2 ай ішінде. Егер офтальмологиялық лазерлік операция жасалмай, ем-шаралар қолданбаса, процесс кері қатаруға болмай, бала соқыр болып қалады. Біз қазірдің өзінде соқырлық эпидемиясын бастан кешіріп жатқанымызды айта аламыз. Есту қабілеті бұзылған көп жағдайда бала 6 айға толғанға дейін есті аппаратын протездеу қажет, өйткені сөйлеу 8 айдан бастап қалыптаса бастайды, егер бала естімесе, ол сөйлемейді. Балалар саңырау болып қалады, балалардың сөйлеуі дамымайды, демек, дамудың тежелуі және т.б. Уақытында көмек көрсетпеген балалар неврология, дамудың артта қалуы, психикалық ауытқулар қаупі бар, сөзсіз ДЦП, аутизм, т.б.

Бар керегі – өмірінің алғашқы апталарында баланың проблемаларын анықтау – бір жас, үш жасқа дейін оларды арзан және қарапайым медицина және абилитация әдістерімен жою үшін. Абилитация – әлеуметтік ортаға әлі бейімделмеген, еңбек ету, оқу және қоғамның пайдалы мүшесі болу мүмкіндігінен біржола айырылуға әкеп соқтыратын жас балалардағы патологиялық жағдайлардың алдын алуға және емдеуге бағытталған емдік-педагогикалық шаралар жүйесі. Ал біздің елде қауіп-қатерге ұшыраған балалар дер кезінде анықталмағанымен қоса, тіпті анықталғанымен, көп жағдайда бұл ерте көмекті ала алмайды! Нәтижесінде балалардың денсаулығына орны толмас зиян келтіріледі, функцияларын сақтау, қалпына келтіру мүмкіндігін жоғалтады, балалар мүгедек болып қалады! Оның үстіне, кейбір жағдайларда мүгедектіктен құтылу мүмкін болмаса да, оның дәрежесі ең ауыр түрдегі мүгедектікке ұшырауға қарағанда әлдеқайда жеңіл болады.

3. Әрі қарай: балаларды қалпына келтіру мүмкін болмайтындай қауіп-қатер өте кеш анықталса, уақытты жіберіп алса, балаға мүгедектік тағайындалады. Балалар анықталған диагноздар бойынша әлеуметтік және медициналық-педагогикалық оңалтудан өтуі керек. Оңалту – адамның өмір сүру жағдайларын ескере отырып, денсаулығы бұзылған адамдардың функционалдық мүмкіндіктерін қалпына келтіруге және мүгедектік деңгейін төмендетуге бағытталған шаралар кешені. Алайда, біздің елде бұл жүйе ешқандай талаптарға сай келмейді. Оңалту орталықтары мен мамандардың тапшылығы байқалады. Бұл қызметтерді реттейтін нормативтік құқықтық актілердің өзі әр министрлік үшін әртүрлі, бұл денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қорғау. Әр бөлімнің өз қызметтері бар, олар бір-бірімен араласпайды, миллиардтаған бюджет қаражаты игеріліп жатыр, мемлекетке, әр балаға тигізетін әсері шамалы! Жүйе өз әрекеттерін баланың жеке қажеттіліктеріне шоғырландыру арқылы жұмыс істеуі керек, керісінше емес. Мысалы, оңалту қызметтерінің жиынтығы, оңалту курстарының саны балалардың ауытқу дәрежесін ескермейді, денсаулық сақтау жүйесінде төсек-орынмен өлшенеді, ал бөлімшелердің төлем жүйесінде жеке факторлар есепке алынбайды. Осы уақытқа дейін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының жұмыс істеу қабілетінің, мүгедектіктің және денсаулықтың халықаралық классификациясы (ДХК) ресми түрде қабылданғанымен, қолданылмаған.

4. Бізде сенімді статистика жоқ! Өңірлердің Президент Әкімшілігі мен Денсаулық сақтау министрлігіне беріп отырған цифрлары шындыққа жанаспайды. Мен, НҚА мен түрлі ведомстволар тарапынан қаншама шаралар қолданылғанымен, жергілікті атқарушы билік халық алдындағы міндеттерін елеусіз қалдырады, мәселелер шешімін таппай келеді. Құрал-жабдықтармен қамтамасыз етіп кадрларды даярлаудан бастап бәрінде. Министрліктер шешім қабылдайтын, оның ішінде қаржыландыру мәселесі бойынша да, әкімдіктерге ықпал ете алмайды. Денсаулық сақтау министрлігінде диагноздар, науқастар саны туралы және т.б. мәліметтерді жинауда үлкен проблема бар. Нақты (ойдан шығарылмаған) деректердің болмауы мемлекеттің өз іс-әрекетін және ақшасын дұрыс жоспарлай алмайтындығына әкеледі. Ал бұған ешкім жауапты емес. Мысал ретінде, бастапқы мүгедектікке жету көрсеткішін ешкім ешқашан бағалаған емес, оның сақталмауы үшін ешкім жауапқа тартылмаған.

Жоғарыда айтылғандардың бәрі баланың, ал кейіннен ересек адамның – өмір мен денсаулыққа негізгі конституциялық кепілдік берілген құқықтарының бұзылуына әкеледі. Елімізде мүгедектіктің өсуі – соның тікелей дәлелі!

Мемлекеттің қыруар қаржысы ысырап болып жатыр. Жүйе нәтиже үшін жұмыс істемейді, азаматтардың өмірін бұзады, бірақ салық төлеушілердің триллион теңге ақшасын жейді. Оның үстіне, уақтылы жеткізілмеген көмек триллиондаған құтылуға болатын шығындарға әкеледі. Мүгедек балалар (және ересектер де) өмір бойы әлеуметтік жәрдемақыларды, техникалық құралдарды, оңалту қызметтерін және қымбат медициналық қызметтерді алушы болады.

Оның үстіне он мыңдаған бала арнайы білім алуды қажет етеді, бірақ олар әлі де толық әрі сапалы білім ала алмайды, жоғары оқу орындарында оқи алмайды, мамандық таңдай алмайды. Ал білім беру жүйесі мұншама ерекше балаларға жақсы жағдай жасай алмай отыр.

Бұл тақырыпты қорытындылайтын болсақ: заңдарды жұмыс істетуге керек! Біз мемлекеттік органдарды процестерді реттеу алгоритмін қамтитын мүмкіндігі шектеулі балалардың өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі Жол картасын сапалы орындауға міндеттеуіміз керек. Біз ғылымды балаларға ертерек көмек көрсетуге, оңалту мен оңалтуға, заманауи технологияларды енгізуге бағыттап, қажетті мөлшерде жоғары деңгейдегі кадрлар даярлауға тиіспіз. Бізде нақты статистика мен зерттеулер болуы керек – өтірік айтуды доғарамыз. Біз барлық процестерді ашық етуіміз керек (цифрландырудың көмегімен) және оларды балалардың жеке қажеттіліктеріне бағыттау керек.

Мына нәтижеге қол жеткізе аламыз:

- Мүмкіндігі шектеулі балалардың, одан кейін ересектердің санын елеулі түрде төмендету. Кем дегенде үш есеге!
- Мемлекет салық төлеушілердің ақшасын тиімді жұмсап, мүмкіндігі шектеулі балалар мен ересектерге барынша жағдай жасайды.
- Толыққанды өмір сүріп, елге пайдасын тигізетін азаматтар қатары көбейеді. Жыл сайын бюджеттен бүгінгі күні мүгедектерді қамтамасыз етуге бағыттталып жатқан қаражат босап шығатын болады.

Әлі шешімін таппаған тағы бірнеше проблемалық тақырыптар бар. Шешімдер туралы нақты түсінік болып, алгоритмдер әзірленгеніне қарамастан, олардың орындалу деңгейінде біз проблемаларға шалдығамыз.

Бала құқықтары жөніндегі уәкіл ретінде мен барлық дерлік құқық қорғау органдарымен: Ішкі істер министрлігімен (ИИМ) және Бас прокуратурамен (БП) олардың аумақтық бөлімшелерімен, Қазақстан Республикасының Қаржы мониторингі агенттігімен (ҚМА) және оның құрамындағы Экономикалық тергеу департаменті (ЭТД), Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) және ерікті негіздегі заңгерлер мен адвокаттар да көмектеседі. Бұл жұмыс балалар омбудсменіне жүгіну тұрғысынан да, соның ішінде балаларға қатысты әртүрлі қылмыстарға қатысты қылмыстық істер бойынша – зорлық-зомбылықтан балаларды ұрлауға дейін, алдын алуды талап ететін жүйелік мәселелер бойынша және осы бұзушылықтардың алдын алуды талап ететін жағдайларды жасау тұрғысынан да жүргізіледі, онда балалардың құқықтарын қамтамасыз ету мүмкін емес болады.

Сіздерге жеткізгім келетін екінші тақырып – балаларды сату.

Өкінішке қарай, бұл проблема көптеген елдерде кездеседі, Қазақстан да солардың қатарында. Алты жыл бұрын бала сатуға қатысты бірнеше сот ісі дүркіреген, оның ішінде ең атышулысы Алматы мен Шымкенттегі сот процестері болды. Ал 2019 жылы Қазақстан адам саудасы үшін жазаны қатайтып, жазаның төменгі шегін ұлғайтқанымен, сондай-ақ мұндай жағдайда тараптардың татуласу мүмкіндігін жоққа шығарғанымен, жағдай мүлде жақсарған жоқ. Тіпті қатаң жазалау қаупі де «адам тауарын» сатушыларды тоқтата алмайды.

2021 жылдың көктемінде мен мемлекет басшысына балаларды заңсыз асырап алудың анықталған схемалары туралы айтып, осы қылмыстарды неғұрлым төмендетуге көмектесетін шешімдерді көрсететін үндеу тапсырдым. Президент Қауіпсіздік кеңесінің хатшысы Әсет Исекешевке тапсырма берді, ведомствоаралық жұмыс тобы құрылды, Бас прокуратура қызметкерлері тонналап құжаттарды тексеріп, терең талдау жүргізді, барлық схемалар расталды.

2021 жылғы 15 қыркүйекте Бас Прокурор Физат Нұрдәулетовтің Премьер-Министр Асқар Маминге жасаған баяндамасы осы үлкен жұмыстың нәтижесі болды (басын келтіремің): Балаларды үшінші тұлғаларға, оның ішінде шет мемлекеттердің азаматтарына заңсыз асырап алу/беру жаппай жағдайларына әкеліп соқтырған бірнеше заңсыз схемалар анықталды. Бұл заң бұзушылықтарға лауазымды тұлғалардың әрекеттері мен әрекетсіздігі, заңнамадағы олқылықтар және жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар және оларды отбасында тәрбиелеуге алуға тілек білдірген тұлғалар туралы Республикалық деректер банкінің жетілдірілмегендігі ықпал етеді. ...».

Құжат соңында алдағы уақытта заң бұзушылықтарды, сондай-ақ оларға ықпал еткен себептер мен жағдайларды жою және алдын алу бойынша 8 шара ұсынылды. Осы уақытқа дейін бұл шаралар қабылданбағанымен, кейбір схемалар материалдар әзірлеу деңгейінде тоқтатылды.

Көп жылдар бойы ерлі-зайыптылардың баладан бас тартуын және бала асырап алуға келісімін нотариалды куәландыру тәжірибесі жүргізіліп келеді. Әділет министрлігінің мәліметінше, 2015-2021 жылдар аралығында балаларға қатысты нотариаттық іс-әрекеттердің жалпы саны 319 мыңнан асады. Бұл ретте Бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйеде (БНАЖ) елеулі кемшіліктер анықталды.

Әділет министрлігі ұсынған сенімхат туралы ақпараттың сенімділігі негізді күмән тудырады. Балалардан бас тарту туралы 1,4 мың нотариалды куәландырылған өтініштің өзі (кейбір аймақтарда деректер жоқ болғандықтан, одан да көп болуы мүмкін) өте көп, өйткені баладан бас тарту туралы нотариалды куәландыру және мұндай өтінішті нотариустармен куәландыру заңсыз болып табылады.

Ал баланы асырап алу Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің және «Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын балаларды асырап алуға беру қағидаларының» талаптарына сәйкес қатаң жүзеге асырылады, ол Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 380 қаулысымен бекітілген. Балалар мен әлеуетті бала асырап алушылар жетім балалардың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың, сондай-ақ өз отбасында тәрбиелеу үшін балаларды асырап алғысы келетін тұлғалардың республикалық деректер банкінде тіркелуі тиіс, ал асырап алушылар қатаң талаптарға сай болуы керек.

Бала асырап алу тәртібінің сақталмауына, сондай-ақ туыстық байланыстардың жоқтығына қарамастан, қорғаншылық және қамқоршылық органдары қолдау көрсетіп, соттар мұндай заңсыз арыздарды қанағаттандырады. Соттар мен нотариустар шешім қабылдау және баладан бас тартуды ресімдеу кезінде ата-аналардың әрекеттерінің заңсыздығын ескермеген.

Нәтижесінде, аумақтық палаталар мен нотариустарға Республикалық нотариаттық палата баладан бас тарту туралы арыздарды куәландыруға тыйым салуға бағытталған. Прокуратура органдарымен балаларды үшінші тұлғаларға беру мен асырап алудың проблемалық мәселелері бойынша, сондай-ақ заңды бұзушылықтар бойынша оларды кейіннен тәжірибеден шығару мақсатында уәкілетті мемлекеттік органдармен, соттармен 87 жұмыс кездесуі өткізілді. Бас прокуратура мен Жоғарғы Сот бала асырап алу туралы істерге прокурордың бұрын күшін жойған қатысуын, оның ішінде туыстық байланыстарды тиісінше тексеру талаптарын қайтарды.

Тағы бір схема басқа әйелмен заңды некеде тұрған ер адам баланың әкесі болып құжаттарға жазылып, содан кейін биологиялық анасы баласын тастап кетеді, ал құжат бойынша заңды әкесі оны сот арқылы асырап алады.

2015 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде бала асырап алу туралы істердің жалпы санынан (13,6 мың) 784 іс (5,8%) заңды ерлі-зайыптылардың некесіз балаларды асырап алу туралы талап арыздары болып табылады. Мәселен, 9 жағдайда ғана бас тартылып, 17 өтініш қайтарылған. Яғни, арыздардың 97 пайызы сотпен қанағаттандырылды! Шаралар қабылданғаннан кейін бұл көрсеткіш 14 пайызға дейін қысқарды. Бұл мұндай схема балаларды үшінші тұлғаларға заңсыз беруді / сатуды шынымен заңдастырғанын тікелей көрсетеді.

Тек жекелеген жағдайларда ғана қарым-қатынастың ДНК растауы болды. Егер ол тағайындалса, көптеген әкелер тест тапсырудан бас тартады.

Осы санаттағы барлық істер бойынша сотқа биологиялық ананың баланың туған әкесінің заңды әйелінің пайдасына баладан бас тартуы нотариалды куәландырылған. Бала асырап алуды сот жүргізгенге дейін әке болуды мойындаған адамға берілген.

Жалпы алғанда, бұл схема ең кең таралған және практикалық тұрғыдан алғанда, ең оңай орындалады.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің (бұдан әрі – Кодекс) 47-бабына сәйкес баланың анасымен некеде тұрмаған адамның әке болуы бірлескен өтініш беру арқылы белгіленеді. Бұл норманың болуы некесіз туған баланың биологиялық әкесі болып табылатын ер адамға ешқандай қосымша тексеруші және тіркеуші балаға қатысты өзінің әкелігін заңды түрде белгілеуге және одан әрі оны тәрбиелеуге қатысуға мүмкіндік береді. Бұл баланың мүдделеріне сай келеді. Алайда, бұл ереже азаматтарға бала асырап алудың белгіленген тәртібін айналып өтуге мүмкіндік береді, ал шетелдіктер де одан тыс қалмайды.

Бұл схеманы тоқтату үшін Жоғарғы Сот жергілікті соттарға мыналарды ұсынды:
— Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 54-бабына сәйкес бала асырап алу туралы істерге прокурордың қатысуына бастамашылық жасауға;
— генетикалық сараптама тағайындауға бастамашылық ету. 2021 жылғы 2 наурызда Бас прокуратура Жоғарғы Сотқа бала асырап алу туралы істерді қарау кезінде міндетті түрде молекулярлық-генетикалық сараптама тағайындау және прокурорларды тарту туралы хат жолдады.

Талдау көрсеткендей, РДБ арқылы балаларды асырап алудың күрделі тәртібі және бұл жүйенің техникалық жетілдірілмегендігі, бір жағынан, асырап алушылардың заңды бұзуына итермелесе, екінші жағынан, лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерге баруына ықпал етеді.

Бұл схеманы тоқтату үшін Жоғарғы Сот жергілікті соттарға мыналарды ұсынды:
— Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 54-бабына сәйкес бала асырап алу туралы істерге прокурордың қатысуына бастамашылық жасауға;
— генетикалық сараптама тағайындауға бастамашылық ету. 2021 жылғы 2 наурызда Бас прокуратура Жоғарғы Сотқа бала асырап алу туралы істерді қарау кезінде міндетті түрде молекулярлық-генетикалық сараптама тағайындау және прокурорларды тарту туралы хат жолдады.

Бұл шаралар жағдайға айтарлықтай әсер етті.

Мәселен, 2021 жылдың сәуір-тамыз айлары аралығында соттарға әйелдерден ерлі-зайыптыларының некесіз балаларын асырап алу туралы 76 арыз түскен. Оның 11-і қанағаттандырылды, 18-і бас тартылды, 5-і қараусыз қалдырылды, 42-сі арызданушымен кері қайтарылды. Яғни, өтініш бергендердің тек 14%-ы ғана биологиялық әке деп танылды!

Алайда, өнердің 5-тармағын пайдалануды болдырмау үшін. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 47-бабына сәйкес заңсыз мақсатта Бас прокуратура Үкіметке қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді және сот тәртібімен әке болуды тану туралы ұсыныс жасады:

- басқа әйелге некеде тұрған еркектерге;
- балаларға қатысты – әкелер.

Басқа схема – балаларды асырап алуға көмектесу үшін шенеуніктердің РБД көмегімен манипуляциялары.

Талдау көрсеткендей, РДБ арқылы балаларды асырап алудың күрделі тәртібі және бұл жүйенің техникалық жетілдірілмегендігі бір жағынан асырап алушылардың заңды бұзуына итермелесе, екінші жағынан, лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерге баруына ықпал етеді.

Бұл заң бұзушылықтар жергілікті атқарушы органдар мен мемлекеттік мекемелердің жаппай заң бұзушылықтарын, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғау мақсатында соттардың шара қолданбауын және мемлекет тарапынан тиісті бақылаудың жоқтығын айғақтайды. Бұған қылмыстық істер, сот үкімдері дәлел.

Жұмыс барысында еліміздегі балалардың нақты саны да белгісіз екені, әртүрлі бөлімшелердің деректер қорында кейде он мыңдаған баламен есептелетін ауытқушылықтар анықталды. Сонымен, денсаулық сақтау жүйесінде бір көрсеткіш – бала туғаннан кейін оған туу туралы медициналық куәлік беріледі, деректер АХАЖ ақпараттық жүйесіне (АХАЖ АЖ) және Тіркелген халық тіркеліміне (ТХТ) беріледі. Соның салдарынан ЖСН берілмеген

балалар да бар, оны ешкім қадағаламайды. Сонымен бірге, халыққа қызмет көрсету орталықтарында туу туралы медициналық куәліксіз – ақшаға ЖСН беру жайында деректер бар, жақында ғана 10 адамнан тұратын қылмыстық топ қолға түсті. БМСК деңгейінде де солай: **әмбебап прогрессивті модельдің** жұмыс істейтін механизмі болмаған жағдайда, тіпті бала емханаға тағайындалып, оған бармаса да, мұны ешкім анықтамайды. **Ұлттық білім беру дерекқорында (БҰДБ) білім беру жүйесінде) балабақшалар, мектептер/гимназиялар) тіркелген балалар көрсетілген, ал егер бала бұл мекемелерге бармаса, ол туралы ешқандай дерек жоқ.** «Жеке тұлғалар» мемлекеттік деректер қорында да әртүрлі сандар көрсетілген, сондықтан бізде балалар туралы толық ақпарат жоқ, тәуекелдерді бағалауға мүмкіндік жоқ. Осыған сәйкес, біздің елімізде құжаты жоқ балалар үнемі анықталуда, тек кездейсоқ үшінші тұлғалар алып кеткен немесе бейтаныс адамдарға өткізген балалар туралы ақпарат алып, біз оларды Қазақстанға қайтарудамыз. Мұндай келеңсіздіктер заңсыз бала асырап алу ғана емес, сонымен бірге балаларды құлдыққа, органға сату және т.б. қауптерді тудырады, бұл бала саудасының халықаралық күн тәртібінде әрдайым талқыланады.

Мен бұл мәселенің шешімін таптым – ЖСН-нің перзентханада берілуі, осылайша МДБ ФЛ ақпарат таратудың бастапқы нүктесі болып, мәліметтер сол жерден барлық ақпараттық жүйелерге түседі. Алайда, арада бір жарым жыл өтті, бәрі де сол қалпында.

Бас прокуратураға, аумақтық прокурорларға және кәметке толмағандар істері жөніндегі заңнаманың қолданылуын қадағалаушы топқа алғыс айтқым келеді. Жоғарыда айтып өткенімдей, Бас прокуратура заң бұзушылықтарды жою және алдағы уақытта заң бұзушылықтарға жол бермеу үшін тиісті шаралар қабылдау туралы Үкіметке ұсыныс дайындады. Алайда бұл әлі жүзеге асырылған жоқ.

Келесі маңызды тақырып – балаларға қарсы қылмыстар. Өкінішке орай, біз күн сайын дерлік бұқаралық ақпарат құралдарынан және әлеуметтік желілерден балаларға физикалық және жыныстық зорлық-зомбылық көрсету, қорлау және киберқорлау, кәметке толмағандарды нашарлық пен маскүнемдікке тарту және т.б. оқиғалары туралы мәліметтер аламыз. Балалардың өз-өзіне қол жұмсау мәселесі осыдан туындайды.

Балалардың құқықтарын бұзу фактілері бойынша маған үнемі құқық қорғау органдарымен – Ішкі істер министрлігімен, Бас прокуратурамен, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігімен (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет), Қаржы мониторингі агенттігімен (ҚҚА) байланыста болуға тура келеді.

Бізде зорлық-зомбылық жағдайының қайғылы көріністері орын алады, соның нәтижесінде осы тақырып бойынша тұрақты түрде талқылаулар жүргізіліп, шешімдер қарастырылады. Қазірдің өзінде атқарылған шаралар – заңнамалық нормаларды қатайту, дағдарыс орталықтарын құру, мектептерде психологтардың болуы, құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызметтердің жұмысын жандандыру – өте маңызды екені сөзсіз. Бірақ жаһандық тұрғыдан алып қарасаңыз, қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейі қоғамның өзінің сана деңгейімен анықталады. Әйелі мен бала-шағасын ұрып-соғып, қорлық көрсетіп, қылмысқа баратын – басқа адамдардың, балалардың құқығын таптайтын үлкендер қайдан шығады? Бір-бірін қудалауға, физикалық зорлық-зомбылыққа, өлтіруге дейін баратын балалар қайдан келеді? Мұндай қылмыстар көп болса, қоғамда зорлық-зомбылыққа қабілетті адамдар да көп деген сөз. Ал, мұндай жағдайға жол беруге болмайды.

Балаларды толыққанды тәрбиелеу жүйесінің жоқтығы, олардың қабілеттерін ашу, әрбір баланың дарындылығын жеке дамыту мүмкіндігінің жоқтығы, заңдарды бұзуға және басқа адамдардың құқығына қол сұғуға, зорлық-зомбылыққа бейім төмен деңгейдегі қоғамның туындауына әсер етеді.

Сондықтан зорлық-зомбылықпен күресу туралы сөз қозғағанда, оның СЕБЕПТЕРІН – біздің қоғамда неліктен жиілеп бара жатқанын білуіміз керек. Әрине, полиция, прокуратура, сот, психологтардың жұмысы маңызды, бірақ олар салдарымен жұмыс жасайды. Ал ертең тіпті балаларды қорғау үшін полиция қызметкерлері мен психологтар жеткіліксіз болады. Сондықтан біз себептерді анықтап, жоюымыз қажет! Қалай?

Бұл туралы Мемлекет басшысы адами капиталды дамытуға қатысты әр сөзінде айтып келеді. Қоғамды және бала тәрбиесіне қатысты мемлекеттік саясатты өзгерту керек. Балаларымыздың дамуға бағытталған еңбекпен қамтылуын қамтамасыз етіп, виртуалды шындықта да, күнделікті өмірде де баланың жеке басын бұзатын әрекеттерге, қарым-қатынасқа уақытының қалмауын қадағалап, олардың өсіп жатқан ортасындағы шарттарды өзгертуіміз қажет. Балалар ешнәрсемен айналыспай, оларды өз еркімен қалдырған кезде, олар есірткіге, алкогольге оңай тәуелді болып, интернеттегі деструктивті идеяларға ұшырайды. Балаларға барлық мүмкіндіктерді жасау арқылы, олар өскенде үлгі алатын тұлға болуымыз керек. Міне, сонда олар есейгенде зорлық-зомбылыққа жол бермейтін қоғам жасайды.

Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттің балаларды оқытуға (ал бұл әлемдік түсінігінде тек академиялық білім ғана емес, өнер мен спорт!) бөлетін қаражаты оның экономикалық көрсеткіштеріне ғана емес, елдегі қылмыстық деңгейге, соның ішінде жасөспірімдер, суицид деңгейі және басқа да жағымсыз факторларға әсер етеді.

Сондықтан да қазір балалардың сүйікті спорт түрлерімен және өнерлерімен айналысуына, олардың қабілеттері мен дарындарын дамытуға, ал елде лайықты азаматтарды тәрбиелеуге, және жоғары сапалы адами капиталды алуға мүмкіндік беретін мемлекеттік спорт пен шығармашылық тапсырыстарды жан басына шаққандағы қаржыландыруды енгізуге үлкен үміт артылып отыр.

Бірақ бұл жерде де «ARTSPORT» бағдарламасын жүзеге асыру барысында алға қойылған міндеттер мен қабылданған заңдар мен құқықтық актілердің орындалмауына тағы да тап болғанымызды мойындау керек. Ел үшін ең басты басымдық, демек, мәдениет пен спорт саласына бюджет қаражатын жұмсау – бұқаралық балалар спорты мен өнері екенін түсіндіруге тура келетіні өкінішті. Шығармашылық үйірмелер мен спорттық секциялар ата-аналар үшін (мемлекеттік бюджетті құрайтын салықты төлейтіндер!) тегін болуы керек және әр бала өз қалауы бойынша спортпен және шығармашылықпен барынша қамтылуы керек.

Әу бастан-ақ өңірлерде балалар спорты мен шығармашылығын жан басына шаққандағы қаржыландыруға мүлде жеткіліксіз қаржы бөлінді, ал біз 2022 жылы, жыл бойы ата-аналармен және қызмет көрсетушілермен бірлесе отырып, балалардың өздерінің сүйікті спорт түрлерімен және шығармашылығымен тегін айналысуға құқықтары үшін күресіп келдік. Әкімдіктер реформаға ақша жоқ екенін айтады, бірақ сонымен бірге кәсіби спорт клубтары мен мәдени іс-шараларды қаржыландыру жалғасып жатқанын, облыс билігі 300-400 мың балаға 80-100 миллион теңге ғана бөле алатынын, ал бір футбол командасына – 1,2 млрд теңге бөле алатындықтарын көріп отырмыз! Ал облыста мұндай спорт клубтары көп болуы мүмкін... Шенеуліктер реформаның төңірегінде орасан көп өтірік жасап жатыр. Бұл күтілген еді, өйткені біз бюджет қаражатының ашық емес, халыққа пайдасы жоқ және сыбайлас жемқорлықтың «иелену әдісі» бойынша тәуекелдері үлкен жағынан басталып, халықтың нақты қажеттіліктеріне, атап айтқанда – әрбір балаға соңғы орында бөлінуі жайлы айтып отырмыз. Процестерді цифрландырған ArtSport.kz платформасын шенеуліктер дұшпандықпен қабылдайды, өйткені бұл оларға қаржылық ағындарды өз қалауы бойынша басқаруға, және әртүрлі бөлімдердің деректер базасымен максималды түрде біріктірілгендіктен ата-аналармен немесе балалармен манипуляциялауға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, NOBD және медициналық ақпараттық жүйелерден бастап қолданыстағы БАРЛЫҚ ұқсас платформалардан айырмашылығы, бұл платформа ай сайын

азаматтың өзі (баланың ата-анасы) қызметтерді алуын растауды талап етеді, бұл тәуекелдерді жылдам анықтауға және жосықсыз жеткізушілердің мемлекеттік тапсырыстарды заңсыз алу әрекеттерін тоқтатуға мүмкіндік береді. **Алайда, дәл осы ашықтық көптеген жергілікті шенеуніктерге қажет емес!**

Қазірдің өзінде жүздеген ата-аналар реформаның арқасында, бұрын отбасыларының қаржылық қиындықтарына байланысты спортпен немесе өнермен айналыса алмайтын балаларының сабаққа қатыса бастағанын және бұл балаларды шынымен өзгерткенін жазып жатыр: олар өздеріне жаңа достар тауып, жаңа қызығушылықтары мен мақсаттары пайда болып, мектептен тыс өмірлері қызыққа толуда. Басқа ата-аналар бұл реформаның отбасы бюджетін едәуір үнемдейтінін сезінгендерін, балалардың сабақтарына кететін шығынның едәуір бөлігі отбасында қалып отырғанын, және ата-аналар бұл қаражатты отбасы мен балалардың өмірін жақсартуға жұмсай алатынын жазады.

Бұл реформаның да орасан зор экономикалық әсері бар: мыңдаған жұмыс орындары ашылады, жаттықтырушылар мен мұғалімдер еңбегі үшін лайықты жалақы алады, зейнетақы, медициналық сақтандыру және т.б. төлемдер аударылатын болады. Кәсіпкерлер өз бизнесін дамытады, яғни салық төлейді, бұл тікелей экономикалық мемлекеттік көрсеткіштерді жақсартады.

Келесі жылы әкімдіктер мемлекеттік балалар спортына және шығармашылық тапсырыстарға жеткілікті қаражат бөлуі үшін бұл реформаны алға жылжыта аламыз деп сенемін. **Балалар омбудсмені, министр, Премьер-министр немесе Президент кім екені маңызды болмайтындай қайтымсыз процесті жасау керек – барлық балалар өз даму құқығын пайдаланған кезде, халықтан бұл мүмкіндікті тартып алу өте қиын болады.**

Осы және басқа да міндеттерді шешіп, біз бейнелеп айтқанда, бітпейтін өрттерді сөндіруді, зардаптарымен жұмыс істеуді тоқтатамыз және олардың алдын алумен, себептерін жоюмен айналысамыз. Қорытындылай келе: Мен кәметке толмағандар арасында және оған қатысты қылмысты азайтудағы басты рөл ретінде алдын алу жолдарын санаймын.

Тағы да қайталаймын: бала тәрбиесі – бұл мемлекеттік басты бағдарлама. Кез келген мемлекеттің негізгі инвестициясы – Халыққа, демек, балаларға инвестиция! Бұл жолды бүкіл қоғамның, әсіресе ата-аналардың, секциялар мен үйірмелерді жасайтын кәсіпкерлердің қолдауымен өтуіміз керек.

Сингапурдағы білім беру реформасының ұрандарының бірі: *Creating tomorrow starts today* – Болашақты құру бүгіннен басталады. Біз осы жолмен жүруіміз керек, өйткені бұл қадамдар миллиондаған қазақстандық балалардың тәрбиесіне орасан ықпалын тигізеді. Балалар өздерінің ең жақсы қасиеттерін жүзеге асыруға, жеке қабілеттерін дамытуға, ең маңызды дағдылар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгеруге, өз еңбегі мен жетістіктеріне, басқа балалардың еңбегіне құрметпен қарау мүмкіндіктеріне ие болады. Балалар өмірде өз жолын таңдауда саналы болады. Балалар өздерінің физикалық және психосоциалдық денсаулығын бүгінгіден әлдеқайда ұзағырақ сақтайды, бұл суицид, кәметке толмағандар мен балалар арасындағы қылмыс пен құқық бұзушылық деңгейінің төмендеуіне әсер етеді.

Келесі өзекті мәселе – **балаларға арналған интернаттық мекемелерде тұратын балалардың құқықтарын қорғау, бұл мекемелерді деинституционализациялау және бала күтімінің баламалы, отбасылық нұсқаларына көшу.**

Бүгінгі таңда балалар интернаттары (балалар үйлері, медициналық-әлеуметтік мекемелер) – білім беру, денсаулық сақтау, еңбек және халықты әлеуметтік қорғау секілді үш министрлікке бөлінген. Біз балалар омбудсмені қызметін атқарғанға дейін-ақ осы

мекемелердегі қаржыны жымқыру және сыбайлас жемқорлық мәселелерін көтердік, соның салдарынан дұрыс тамақтанудың қамтамасыз етілмеуі және т.б. балалардың құқықтарының барынша өрескел бұзылуына әкеп соғатын мәселелердің бар екендігін анықтадық. Бүгінгі күні бұл мекемелерде **4,5 мыңға** жуық бала бар екенін және бұл мекемелерді мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру орасан зор сома – **26,1 млрд теңгені** (жылына бір балаға орта есеппен **5 309 194 теңге**) құрайтынын атап өткім келеді.

2020 жылы мен мемлекеттік мектеп-интернаттарындағы балалардың жағдайына, балалардың құқықтарының бұзылуына және оларды шешу жолдарына талдау жасаған хатты дайындап, Мемлекет басшысына тапсырдым. Мемлекет басшысы тапсырма берді, оны орындау мақсатында 2021 жылғы 15 ақпанда Қазақстан Республикасы Қаржы мониторингі агенттігі (ҚҚА) жедел-профилактикалық «Qatqor» іс-шарасының (ЖҚА) аясында бірлескен іс-қимылдар туралы меморандумға қол қойдық. Бұл жоба балалар мекемелеріндегі құқық бұзушылықтарды анықтауға ғана емес, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын қорғау жүйесінің «әлсіз» тұстарын анықтауға бағытталған. Ал УПР мен АФМ-нің негізгі міндеті – балалар арқылы «ақша табу» мүмкіндігінің кез келген, тіпті ең кішкентай мүмкіндігін жою, балалардың құқықтарын қорғау болып табылады.

ПҚО басынан бері ИМ аумақтық департаменттері Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне (СЖТР) ондаған істерді тіркеді, келтірілген залал жүздеген миллион теңгені құрайды. Мен берген ақпарат расталды. Сот-тергеу тәжірибесін талдау барысында, аталған мекемелердің қызметін ұйымдастыруда ұрлыққа жағдай туғызатын келесі мәселелердің бар екендігін көрсетілді.

АФМ балалар мекемелері сатып алатын тауарларға, жұмыстар мен қызметтерге мониторинг жүргізіп, олардың бағаларын нарықтық бағалармен, тауарларды жеткізудің ықтимал тәуекелдерімен, сондай-ақ тапсырыс беруші мен жеткізуші арасындағы байланыстырылған қарым-қатынастарды салыстыра отырып жүргізілді. Құқық бұзушылықтардың басым бөлігі азық-түлік тауарларын нарық бағасынан әлдеқайда жоғары бағамен сатып алуға байланысты. Бұл басқа қажеттіліктердің құнын азайтады, жетіспеушілік, дұрыс тамақтанбау секілді мәселелердің салдарынан балалар зардап шегеді.

Айта кету керек, мысалы, сүт өнімін жеткізушісі, оны күнделікті бірдей бағамен сата алады, бірақ балалар мекемесіне келгенде, ол оны екі есеге жуық қымбатқа сатады. Басқа жағдайда, мұндай жосықсыз жеткізушілердің өнімі де жоқ, олар өздері өндіруші емес, олар оны мүлдем жеткізе ме деген сұрақ туындайды. Әдетте, бұл провайдерлер балалар мекемелерінің қызметкерлерімен жақын немесе достық қарым-қатынаста болады. Мәселе мынада, азық-түлік өнімдері әдетте тез бұзылады, ал бақылаушы органдар тексерген кезде, оларды тұтынып қойған немесе нашарлап, есептен алынған болып шығады.

Соған қарамастан, бүгінгі күні бірлескен жұмыстың нәтижесінде жалпы сомасы 500 миллион теңгеден астам залал келтірген 34 мекемеге қатысты 50 қылмыстық құқық бұзушылық жағдайлары анықталды, оларда жалпы санақпен 798 бала тәрбиеленуде.

Мәселен, Павлодар облысында көру және есту қабілеті нашар жандарға техникалық талаптарға сай келмейтін ноутбуктер мен ұялы телефондар жеткізілді. Нәтижесінде 209 миллион бюджет қаражатының ұрлануына жол берілген. Қазір тергеу амалдары жүргізілуде.

Елордадағы балалар үйлерінің бірінде азық-түлік сатып алуға бөлінген 25,8 миллион теңгенің ұрланғаны анықталды. Ұрланған қаражатқа мекеме қызметкерлері пәтер сатып алып, қайта сатып үлгерген.

Түркістан облысында медициналық-әлеуметтік мекемеге көмір сатып алу үшін бөлінген 14,1 миллион теңгенің ұрланғаны анықталды. Бұл ретте мекеме қызметкерлері бұл фактіні жасыру үшін мемлекеттік аудит қызметкеріне 500 мың теңге көлемінде пара бермек болған. Осы облыста Ленгір қаласындағы есту қабілеті нашар балаларға арналған мектеп-интернатында 2,1 миллион қаражат көлеміндегі киім-кешек, кеңсе тауарлары мен тұрмыстық заттарының ұрланғаны анықталды.

Сондай-ақ, Шығыс Қазақстан облысындағы мамандандырылған мекемелердің бірінде 2,6 миллион теңгені құрайтын азық-түлік өнімдерінің ысырап болғаны анықталды.

Шымкентте жетім балалардың сауықтыру демалысын ұйымдастыруға бөлінген 2,8 миллион теңгені ұрлау фактісі анықталды. Балалар жазғы демалыссыз қалды. Істі тергеу барысында келтірілген залал өтелді.

Атырау облысында балалар мекемесінің басшылығы матрац сатып алу үшін 900 мың теңгені есептен шығарды. Ал шындығында, олар қолданыста болған матрацтарды демеушілерден алған. Келтірілген залал өтеліп, іс тоқтатылды. Балалар мекемелерін жөндеу кезінде 27 миллион теңгенің ұрланғаны анықталды.

Сот және тергеу тәжірибесін талдау барысында ұрлыққа жағдай туғызатын бірқатар жүйелі проблемалар анықтады. Мәселен, бұл мекемелер мемлекеттік сатып алу жүйесінен шығарылды. Басқа факторларға қайырымдылық қаражатын есепке алу мен орналастырудың жүргізілмеуі, балалар ақшасының кедергісіз алынуы, қызметкерлердің жалақысының төмендігі, тауарлар мен материалдардың электронды есебінің болмауы, жетім балалардың мүлкіне билік ету ережелерінің жоқтығы және т.б.

Неге екені белгісіз, бұл мекемелер кәсіпкерлік кодекске кәсіпкерлік субъектілері ретінде енгізілген, және ол жерден әлі де шығарылған жоқ. Басқа да мемлекеттік балалар мекемелері сияқты. Кездейсоқ тексеру тетігі жоқ, тексеру күнін көрсете отырып, алдымен тексеру жоспарына енгізбей, балалардың құқықтарының бұзылуын ешкім анықтай алмайды. Ал балалар шағымдана алмайды! Олардың көпшілігі өз құқықтарын түсінбейді және білмейді, олар толығымен мекеме әкімшілігіне тәуелді, және бала нәресте болса немесе есту, көру, сөйлеу немесе интеллекттерінде ауытқулар болса, ол қалай өтініш береді?

Осы және басқа да түйткілді мәселелер мен оларды жою жөніндегі ұсыныстар Қауіпсіздік Кеңесі мен Үкіметке жолданды.

Қазақстан Республикасында құқық бұзушылық профилактикасының 2020-2022 жылдарға арналған кешенді жоспарына енгізу үшін Ішкі істер министрлігіне мамандандырылған балалар мекемелерінде тиісті тұрмыстық жағдайларды қамтамасыз ету және ұйымдастыру шаралары туралы ұсыныстар жіберілді.

Осы ретте айта кетейін, ең басты мәселе, анықталған фактілерге қарамастан, прокуратураға, Антикорға, ДЕР-ге жазған өтініштерімде бұл істердің көпшілігі сотқа жетпей, кінәлілер жауапкершіліктен жалтарады! Мысал ретінде менің осындай мәселелерде ықтималы жоғары барлық органдарға, тіпті балалар мекемелеріне барған кезде, мен КПП ретінде анықтаған фактілер бойынша өтініштерімді келтіруге болады. Түскі астың порцияларын өлшеу екінші тағамдарда тек 15-20 грамм ет, кейде ет емес, фарш болуы мүмкін екенін көрсетеді. Қиярдың төрттен бірі салатқа беріледі, көжеде ет мүлде жоқ, қоймаларда көкөніс пен жеміс жетіспейді, майдың орнына – жайма, ет орнына – сүйек. Бұл салада белгілі бір ықпалдың барын көріп отырмыз, бұл жүйенің қызметкерлерін заңды жауапкершілікке тартпау үшін қолданылады. Жер-жерлерде, тіпті, мекемелер жүйесі мен құқық қорғау, бақылау-қадағалау органдары арасында да өзіндік жауапкершілік бар. Бұл

олардың жоспарлы тексерулерінің бір бөлігі ретінде немесе менің кешенді тексерулер туралы өтінішім бойынша балалардың құқықтарын бұзу фактілерін анықтамайды.

Осы мәселелерді шешудің кешенді тәсілі ғана жетім балалар мен мүгедек балалардың құқықтарының бұзылуын жояды және оларға тиісті күтімді қамтамасыз етеді. Осыған байланысты АФМ бірқатар шараларды әзірледі, олар тез арада жүзеге асады деп сенемін.

Бірақ бұл мәселенің тұтастай шешілуін қамтамасыз етпейді. Бала құқықтары жөніндегі уәкіл ретінде мен әрбір баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқықтарын жүзеге асыру үшін Қазақстан барлық күш-жігерді интернаттық мекемелерде балаларды тәрбиелеу жүйесін деинституционализациялауға бағыттауы керек деп есептеймін. Біз барлығымыз барлық аспектілерде баланың ең жақсы мүдделерін басшылыққа алуымыз керек. Бірақ түрлі себептермен ата-анасыз қалған балалар ерекше қорғауды қажет етеді.

Қазақстан бұл саладағы негізгі халықаралық құжаттарды ратификациялап, мемлекет ретінде өзіне белгілі бір міндеттемелер алып, өз заңдарында бекітті. Бірақ мекемелердегі балалардың қысқаруы мекемелердің қысқаруына алып келеді, бұл қолданыстағы жүйенің, «жұмысынан айырылғысы» келмейтін (және бұл мұғалімдер мен денсаулық сақтау қызметкерлерінің үлкен жетіспеушілігі кезінде!), бірақ шын мәнінде – жымқыру мен сыбайлас жемқорлықты тудыратын мекемелерді ұстауға бюджеттен бөлінген орасан қаржыны жоғалтқысы келмейтін мекеме әкімшілігінің үлкен қарсылығын тудырады. Мұны үнемі әшкереленетін фактілер дәлелдейді, және оған тиісті бақылаудың жоқтығы мен жауапсыздық ықпал етуде.

Балалардың құқықтары халықаралық құжаттарда бекітілген. Осылайша, БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясын Қазақстан сонау 1994 жылы ратификациялаған болатын. Осылайша, мемлекет осы құқықтарды қорғау міндеттерін алды, оның ішінде балалардың қалыпты отбасылық өмірін қамтамасыз ету құқықтары бар. Ал 2002 жылдан бері бұл мәселеге қатысты халықаралық қауымдастықтан үнемі теріс бағалар мен нақты ұсыныстар алып жатырмыз.

2010 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Бала құқықтары туралы конвенцияны жүзеге асыруға және басқа да халықаралық құжаттардың тиісті ережелерін, нақтылап айтқанда ата-анасының қамқорлығынан айырылған немесе оны жоғалту қаупі бар балалардың қорғалуы мен әл-ауқатын күшейтуге арналған «Балаларға баламалы күтім көрсету жөніндегі нұсқаулық» № А/RES/64/142 Резолюциясын қабылдады.

2019 жылғы 18 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Бала құқықтары туралы А/RES/74/133 Резолюциясы бойынша ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды жоғары және сапалы деңгейде баламалы күтіммен қамтамасыз етілуі бойынша ұсыныстар қалды. Ол сондай-ақ мекемедегі күтімнің балаларға келтіретін зиянын мойындауды және мекемеге орналастыруды болдырмауды ұсынды.

Көптеген ҰЕҰ ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғауда бірігіп, біздің мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылымыз жақсы нәтиже берді (біз қалағандай жылдам болмаса да): қазіргі уақытта 4,5 мыңға жуық бала мемлекеттік мектеп-интернаттарда қалып отыр.

Мен ел Президентіне мемлекеттік мектеп-интернаттарды деинституционализациялау міндеті туралы жаздым. Қазір Қазақстанда кәсіби патронаттық отбасылар институтын енгізуді көздейтін әлеуметтік қамсыздандырудың және бала күтімінің базалық жүйесі әзірленуде, бұл ретте біздің ҰЕҰ бізге көмектесуде, әсіресе «Ана үйі» қоғамдық қорын, «Позитив Үміт» қайырымдылық қоры, «Ковчег» мекемесі, «Қазақстанның бала асырап алушылар қоғамдастығы» қоғамдық қорын, және Еуропалық Одақтың жұмыспен қамту,

еңбекті қорғау және әлеуметтік мәселелер жөніндегі сарапшылық орталығы болып табылатын «SOCIEUX+» Еуропалық қорын ерекше атап өткім келеді.

Демек, ҚМА-мен жұмыс істеу туралы жоғарыда айтылғандарды ескеретін болсақ, қарсылықтың негізгі себептері қандай?

«Ана үйі» ҚҚ және ҚОПД патронаттық отбасылардағы (18 616 бала) және мемлекеттік мекемелердегі балаларды ұстауға бюджеттік шығыстарға талдау жүргізді, бұл пропорционалды емес бөлуді көрсетті. Осылайша, отбасылардағы (қамқоршылық, патронат, патронаттық отбасылар, отбасылық үлгідегі балалар үйлері) ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға және мекемелердегі 4916 тәрбиеленушіге (сол кезде) жұмсалған қаражат жалпы алғанда 33,6 млрд теңгені құрайды.

Назар аударыңыз:

- отбасындағы 18 616 балаға бюджеттен 7,5 млрд теңге (жылына бір балаға орта есеппен 402 879 теңге) жұмсалады;
- балалар мекемелеріндегі 4 916 тәрбиеленушіге – бюджеттен 26,1 млрд теңге (жылына бір балаға орта есеппен 5 309 194 теңге) бөлінеді.

Яғни, мемлекеттік мекемелердегі баланы тәрбиелеуге кететін шығын отбасындағы балаға кететін шығыннан 13 (!!!) есе асып түседі.

Сонымен қатар, отбасындағы балалар саны мекемелерге қарағанда 4 есеге дерлік көп. Қаржының тиімсіз жұмсалуды және отбасында тәрбиеленетін балалардың негізгі құқықтарының ескерілмеуі байқалады. Ал шын мәнінде, бұл сандардың астарында нәліктен мемлекеттік мекемелер жұмыстарын тоқтатқысы келмейтіндігі, балалардың саны көп болуын қалайтындықтары көрсетіледі. Нәліктен бала асырап алуға мыңдаған үміткерлер болса да, балаларды ешкім асырап алмайды.

Мен бұл туралы егжей-тегжейлі тоқталмаймын, біз барлық талдауларды ұсынуға дайынбыз.

Тек мына жайтқа тоқталғым келеді, анализдердің талдауы бойынша, отбасыларды құруға жұмсалатын бюджеттік шығындар ұлғаймағандықтан, бұл жағдай жергілікті атқарушы органдар басшыларының балаларды отбасына орналастыру міндетін орындамайтындығын көрсетеді. Сондай-ақ жүйелі мониторинг пен бақылау жоқ, ең бастысы, балаларды орналастырудың баламалы түрлерін дамытудың стратегиялық міндеті де жоқ. Тиісінше, мекеме басшылары балаларды орналастыруға мүдделі емес, олардың орналастыру, кандидаттарды іздеу және қандас отбасыларымен жұмыс істеу бойынша негізгі нәтижелік көрсеткіштері жоқ.

Жоғарыда аталған факторлар интернаттық мекемелердегі 4-5 мың балаға тоқталып-ақ, деинституционализацияның өте баяу жүріп жатқандығын, тіпті мүлдем жүріп жатпағандығы жайлы қорытындыға алып келеді.

Көп жағдайда қиындыққы тап болған балаларды қолдау үшін мекемелер облыс орталықтары болып қайта құрылуда, бірақ тек атаулары ғана өзгереді, ал негізгі қалайтындары – мемлекеттік мекемедегі балаларды ұстау, және оның қаржыландыру көлемінің өзгеріссіз қалуы. Балалар үйлерінде де балалардың көпшілігі ата-анасы бар «өмірлік жағдайы қиын» отбасылардан болып шығады, бірақ балалар үш жасқа дейін мекемеде болып, ата-аналары, тұрақты ересектер, махаббат және қамқорлық көрмегендіктен, барлық деструктивті және орны толмас залалды алады.

Өкінішке орай, көптеген балалар уақыттарын жоғалтып жатыр. Мәселен, бүгінде мекемедегі тәрбиеленушілердің 80%-ы 7-17 жас аралығындағы балалар, олардың 64%-ының аға-

әпкелері болса, 43%-ы ауруға шалдыққан. Дегенмен, балалардың 90%-ы отбасына орналастырылуға нақты құқылы. Не болып жатқан жоқ!

Жоғарыда айтылғандарға байланысты мен Үкіметтен осы жылдың ақпан айында Премьер-Министр орынбасарының қатысуымен, сондай-ақ Парламент Мәжілісі, Бас прокуратура, білім, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, қаржы, әділет, ішкі істер, экономика министрліктері, Қаржы мониторингі жөніндегі агенттіктер және басқа да мүдделі ведомстволар қатысуымен кеңейтілген отырыс өткізуді сұрадым. Бюджеттік шығыстарға, олардың пропорционалдылығына және ашықтығына жақсы талдау жасау үшін егжей-тегжейлі талдау жүргізетін кәсіби аудит (Қаржы министрлігі, Экономика министрлігі) қажет.

Алайда бұл орындалмады. Дегенмен, ҚР Парламенті Мәжілісінің ҚАЖД ҮЕҰ-мен бірлесіп, осы мәселе бойынша жұмыс жүргізе отырып, заңнаманы талдай келе, заңға тәуелді актілер мен «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі арасындағы сәйкессіздіктерді:

- отбасына орналастыру уақыттары бойынша, балаларды мекемелерге орналастырудың негіздеріне байланысты;
- бағалауды жүзеге асыратын органның қажеттіліктері мен құзыреттілігін бағалауы;
- балаларды отбасына «патронат» және «қонақ отбасы» түріндегі және т.б. беру критерийлері бойынша анықтады.

Өмірлік қиын жағдайға тап болған, балаларын балалар үйіне уақытша беретін отбасыларға көмек көрсету бойынша жағдайлардың қарастырылуы анық емес, ал балалар үйлері баланың уақытша болу шарттары бір-біріне қайшы келетін екі бұйрықты қолданады.

Қазіргі жағдайды және әлем елдерінің тәжірибесін ескере отырып, балаларды орналастырудың ең тиімді түрі мемлекеттік мекемелерді алмастыратын кәсіби патронаттық отбасылар институтын енгізу болып табылады. Бұл заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді, сондай-ақ жүйенің өзін өзгертуді талап етеді. Балалар үйлері балаларға ерте көмек көрсететін (біз талқылаған бірінші тақырып), балалық шақтағы мүгедектіктің алдын алатын ерте араласу орталықтарына айналуы керек. Ал балалар үйлері – қиын өмірлік жағдайды бастан кешіріп жатқан балалар мен отбасыларға (баланы тастап кетудің алдын алу мақсатында) көмек көрсететін, сондай-ақ осы отбасылар мен патронаттық отбасыларды қолдау және бақылау үшін оқытуды жүзеге асыратын тиімді әлеуметтік қызмет моделі енгізілетін орталықтарға. Оның ішінде мемлекеттік органдардың барлық аспектілері (қамқоршылық, әлеуметтік қорғау, медицина, әділет, құқық қорғау және қадағалау және т.б.) міндеттері.

Иә, барлық балаларды асырап алмайды (немесе қаламайды), бұл үшін Қазақстанда да жұмыс жасайтын отбасылық нысандар – балалар ауылдары, отбасылық үлгідегі балалар үйлері бар.

«Аналар үйі» қоры жүргізген қаржылық талдаудың қорытындысы кәсіби отбасылар институтын, патронаттық отбасылар институтын дамытуды, балалар ауылдары мен отбасылық үлгідегі үйлерді күтіп-ұстауға қосымша қаржыландыруды қажет етпейтінін көрсетеді. Трансформацияны қолда бар бюджет арқылы жүзеге асыруға болады.

Қазірдің өзінде Парламентпен, Үкіметпен, Президент Әкімшілігімен және ҮЕҰ-мен үлкен талқылаулар жүргізілді, кәсіби отбасы туралы заң қабылдау туралы шешім қабылданды, заң жобасы бойынша жұмыс жүргізілуде, келесі жылы осы заңды қабылдау және барлық қажетті құқықтық актілерді әзірлеу жоспарлануда. Расында, мұндай мекемелердегі балалар саны 4,5 мыңға жуық, ал патронаттық ата-ана болғысы келетін азаматтар саны 7 мыңға жуық екенін ескерсек, біз дәл қазір мемлекеттік мекемелердің кәсіби отбасы институтына ауыстырылуы барынша тиімді нәтиже беруі қажет деңгейінде тұрмыз.

Мен балалардың құқықтары мен проблемалары туралы көбірек айта алар едім, бірақ бұл көп уақытты алды. Қысқаша, мен екі ойды айтқым келеді:

Ағымдағы жылдың қаңтарында жаппай тәртіпсіздіктер кезінде ұсталған кәмелетке толмағандардың қатысуына қатысты біздің Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюросымен (ҚИБХБ), Қазақстанның азаптауға қарсы үкіметтік емес ұйымдар коалициясымен және Қазақстан үкіметтік емес ұйымдарының жұмыс тобымен бірлесуімізбен, «Балалардың құқықтарын қорғау туралы» кәмелетке толмағандарды ұстаудың мән-жайын анықтау бойынша шаралар қолданылды, бұл үшін ҰЕҰ өкілдері мен дәрігерлер олармен тергеу изоляторларына жеке кездесуге жіберілді.

Бас прокуратура және оның облыстық департаменттерімен бірлесе отырып, 17 кәмелетке толмағандарға қатысты келіп түскен ақпарат пысықталды, хаттар жолданды. Ұсталғандарға қатысты бұлтартпау шарасы «қамауға алудан» «қадағалаумен жеткізуге» немесе кепілмен босатуға өзгертілді.

Коалиция кәмелетке толмағандарға ата-анасының/қамқоршысының өтініші бойынша адвокат түрінде көмек көрсетті.

Сондай-ақ, Жанель мен Нұржан Бекшеновтердің «Позитив үміт» қайырымдылық қорының көмегімен қаңтар оқиғасы кезінде қаза тапқан және зардап шеккен балалардың отбасыларына түрлі көмек көрсетілді. Қазіргі уақытта, «Позитив Үміт» қорының қаражатына Стамбулда бір қызға ота жасалып, емделуде. Сонымен қатар, «Қазақстан халқы» қорының Қамқоршылық кеңесінің мүшесі ретінде осы қордан балалардың отбасыларына көмек көрсетілуде.

Халықаралық деңгейде де жұмыстар жүргізілуде. Сонымен, ағымдағы жылдың қыркүйек айында мен Венада ЕҚЫҰ-да әскери қақтығыстар мен лаңкестік әрекеттер аймақтарынан Қазақстан азаматтарын репатриациялау және реинтеграциялау туралы баяндамамен сөйледім. Мен Сирия мен Ирактан 725 азаматымызды, оның ішінде 500 бала мен 188 әйелді елге қайтарған Қазақстанның тәжірибесі туралы айттым. Оның үстіне ата-анасымен бірге Сирияға кеткен балалар ғана емес, Сирияда дүниеге келген және ата-анасының азаматтығы бойынша біз Қазақстан азаматы деп таныған балалар да бар. **«Жусан» және «Русафа» операциялары, сондай-ақ балаларды оңалту және әлеуметтендіру тәжірибесі – азаматтары соғыс қимылдарына қатысқан барлық елдерге үлгі болып табылады.**

Балалар соғыс пен терроризм жолын таңдамайды. Олар планетадағы балалардың көпшілігі өмір сүретін өмірді қалайды (және керек!) – бейбіт жағдайда, барлық құқықтарын пайдалана отырып. Біздің еліміз ең көп азаматтарды, ең көп балаларды қайтарды және қазір өз азаматтарының қарулы қақтығыстар аймақтарынан үйлеріне оралу бойынша үлкен практикалық тәжірибесі бар және бұл тәжірибені басқа елдермен бөлісуге дайын. Ол халықаралық деңгейде жоғары бағаланады.

Құрметті кеңейтілген отырысқа қатысушылар!

Сөзімді қорытындылай келе, жалпы қорытындыларды айта өтейін.

Қолданыстағы заңдар мен нормативтік-құқықтық актілер балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуі керек болса да, бұл көбінесе олардың жергілікті жерде орындалмауынан болады. Бұл балалар өмірінің барлық салаларына қатысты, және негізгі мәселе мемлекеттік басқару жүйесі, әсіресе, өз аймақтарында тұратын азаматтар үшін өкілетті және жауапты жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қатысты екенін білдіреді.

Сапалы құқықтық актілер жеткіліксіз болса, заңнамалық қайшылықтар немесе балалар алдындағы міндеттемелерді орындау мүмкін еместігіне басқа да себептер болса, жергілікті атқарушы органдар ешқандай шара қолданбайды және процестерді түзетуге бастамашылық жасамайды. Қабылданған жоспарлар, іс-шаралар кешендері, жол карталары орындалмайды, оларға бақылау формальды болып есептеледі. Балаларға әртүрлі салада көрсетілетін қызметтер/қамтамасыз ету жұмыстарына жұмсалатын бюджеттік қаражатты жоспарлаудың жеткіліксіздігі, сондай-ақ жемқорлық жайында айтпасақ та, оның дұрыс емес бөлінетіндігі барлығына анық. Бұл ретте салық төлеушілердің ақшасы маңызды емес, тиімсіз салаларға жұмсалуда.

Бұл цифрландырудың, есепке алудың болмауы, бастапқы деректердің дұрыс еместігі және барлық процестердің ашық емес ұйымдастырылуы салдарынан орын алып отыр. Сонымен қатар, әр бөлімшеде көптеген жеке ақпараттық жүйелер бар, олар тіпті өз бөлімшелерінің ішінде интеграцияға және біртұтас деректер қорын ұйымдастыруға қарсы. Мұның себебі – бақылауды жоғалтқысы келмеуі, манипуляция жасау мүмкіндігін жоғалтып алу қауіпі, сонымен қатар соңында барлық кемшіліктер мен бұзушылықтар ашылатындығында.

Ашықтық АП пен Үкіметке шындыққа сәйкес келмейтін сандар мен статистиканы көрсететін ресми есептерді жазу мүмкіндіктерін жояды, сондықтан тексеру жұмыстары оңай жүріп, жұмыстардың реттелуін қадағалап, жауапкершілік алуға тура келетін болады.

Жеке және тұтастай бақылаудың, процестер мониторингінің жоқтығы жауапкершіліктің болмауына және мәселелердің шиеленісуіне алып келеді.

Жоғарыдағы бірнеше салалар бойынша айтылғандардың барлығы бала құқықтарының апатты түрде бұзылуына, әрбір жеке бала үшін, жалпы ел үшін қайтымсыз зардаптарға әкеледі. Бюджет ақшасы тиімсіз жұмсалуда, ол азаматтарға да, Қазақстанға да нәтиже бермейді.

Шешім мынадай: жоғарыда аталған проблемаларды жою қажет және бұл тек ведомствоаралық ынтымақтастыққа ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқаруға барлық күштерді – заң шығарушы және атқарушы билік органдарын, сындарлы азаматтық қоғамды қосуға негізделген үлкен кешенді жұмыс. Бұл қадамдар формальды түрде емес, ғылыми көзқарас, үздік сарапшыларды тарту, зерттеулер (бізде ондай жоқ), талдау және дәлелденген дәлелді тұжырымдар негізінде жасалуы керек.

Сонымен қатар, ең маңызды мәселе – еліміздің кадрлық әлеуеті. Бұл қоғамның білім деңгейінің, тәрбие деңгейінің төмендеуіне байланысты ең терең мәселе екенін мойындауымыз керек. Білімді азаматтардың кетуі де үлкен кадр тапшылығын тудырады. Қазақстандықтардың өмірін жақсарту үшін, Президенттің алға қойған мақсаттарын орындау және балалардың құқықтарын қорғауды жүзеге асыру мен олардың өмір сүру сапасын арттыру үшін бізге сапалы адами капитал қажет.

Мұны шешудің бір ғана жолы бар. Ересектерді өзгерту мүмкін емес. Сондықтан балалар инвестициялау объектісі ретінде қарастырылып, мемлекеттік саясат соларға бағытталуы керек. Бұл да бүгін біз айтқан проблемалардың шешу жолдарына енгізілген. **Қайталап айтамын, әңгіме қосымша қаражат бөлу жайында емес, қазіргі барымызды сауатты жоспарлау мен пайдалану жайында болып жатыр. Онда ақша жеткілікті!**

Бірақ мен ұсынған және әлі де қарастырылмаған реформалар да бар. Ал, олар осы жаһандық мәселені шешуде орасан зор рөл атқарады. Балалардың құқықтары тең болуы

қажет, және ата-ананың әлеуметтік жағдайы мен материалдық деңгейіне, баланың шектеулеріне және т.б. тәуелді болмауы керек.

Әрбір оқушыны мектептегі ыстық тамақпен қамтамасыз ету үшін қолдау көрсетуіңізді сұраймын, бұл БҰҰ-ның Дүниежүзілік азық-түлік бағдарламасының бөлігі және БҰҰ-ның адами капитал бойынша Тұрақты даму мақсаттарының (SDG) бірі. Тек балалық шақта дене бітімі мен ми қалыптасады, және бұл тек құрылыс материалы – тағамға байланысты. Егер бала қажет нәрсені алмаса, есейген кезде физикалық ақаулар пайда болып немесе ақыл-ойы сау болмайды. Бұл тақырып бойынша көптеген ғылыми және практикалық зерттеулер бар. Дегенмен, Қазақстанда балалардың көпшілігі жеткілікті және дұрыс тамақтанбайды. Бұл олардың ересек өмірінде үлкен проблемаларды тудырады және нәтижесінде азаматтар жастайынан денсаулық сақтау органдарына жүгінетіндіктен жүйеге ауыртпалық түсіріледі. Бұл денсаулығы нашар адамдардан туған ұрпақтың денсаулығына да әсер ететін болады.

Бұл реформа балалар үшін барлығына айқын зор жеңілдіктерден бөлек, ауыл шаруашылығында, өңдеу мен сақтауда, мектеп тамағын дайындауда мыңдаған жұмыс орындарын ашады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мектептегі тамаққа салынған әрбір доллар мемлекетке 10 долларға дейін пайда әкеледі. Халқымыз салық, зейнетақы, сақтандыру және т.б. төлемдері арқылы өзін-өзі асырауда.

Бюджет есебінен немесе ата-аналармен бірлесіп субсидияланатын **балаларды мектеп формасымен қамтамасыз ету реформасы** да осындай нәтиже береді. Бұл тек денсаулық қана емес, балалар арасындағы әлеуметтік және материалдық теңдікті қалыптастыруға да мүмкіндік береді. Осыған байланысты қорлау қауіптері де жойылады. Сондай-ақ жеңіл өнеркәсіптің шикізат пен дайын өнім өндірудегі өсуі, мыңдаған жұмыс орындарының ашылуы, салықтар т.б.

Бұл екі реформа балалар спорт секциялары мен шығармашылық үйірмелерін жан басына шаққандағы қаржыландырумен қатар, Қасым-Жомарт Тоқаевтың мақсаттарын жүзеге асыру тұрғысынан азаматтар үшін мейлінше айғақ болады, олар «Жаңа Қазақстанды» бейнелейді. Бұл реформалар миллиондаған қазақстандықтардың өміріне оң әсерін тигізеді және көптеген отбасылар, әсіресе бірнеше балалы отбасылар тапқан ақшасын тұрғын үй жағдайын жақсартуға (ипотека), жақсырақ азық-түлік, киім-кешек пен аяқ киім сатып алуға, сондай-ақ балаларымен жақсы демалыс өткізуге жұмсай алады.

Құрметті қатысушылар, әрине, саяси реформалар, сот және құқық қорғау жүйесіндегі реформалар өте маңызды. Бірақ қарапайым азаматтар кейде оларды түсінбейді, «Жаңа Қазақстанның» нәтижесінің дәлелі ретінде күнделікті өмірінің жақсы жаққа өзгергенін қалайды.

Егер де Мемлекет баланың денсаулығы мықты болуы үшін барлық жағдайларды жасап, тіпті денсаулығында ақаулар болса да, барлығына тең мүмкіндіктер мен құқықтарға ие болып, білім алып, өзінің сүйікті өнерімен немесе спортпен айналысуына мүмкіндік беріп, оның иеленетін барлық потенциалын ашуына, ата-анасының қаражаты жеткіліксіз болса да, үйде де мектепте де дұрыс тамақтануын қамтамасыз ететін болса – мұндай бала өз Отанының, Біздің Қазақстанның нағыз шынайы патриоты болады! Еліне адал қызмет етеді, бұдан да көп жетістіктерге жетуге тырысады, демек, ел барлық жағынан биікке көтеріледі! Бұл балалар өздерінің және басқалардың еңбегін құрметтейтін болады. Адам құқықтары мен заңдарын құрметтейді. Елін сүйетін болады!

Сондықтан мен санамалап өткен мәселелерді шешуге, жаңа реформаларды жүзеге асыруға қолдау көрсетулеріңізді сұраймын.

Әрбір отбасы үшін ең бастысы – балалардың амандығы. Әрбір мемлекет үшін басты байлық – халық, бала құқығы қаншалықты қорғалса, олардың дамуына, денсаулығы мен қауіпсіздігіне қаншалықты күш-жігер, мүмкіндік, қаржы жұмсалса, елде соншалықты аяғына нық тұрған ересектер болады. Ақылды, қайырымды, өз жолын саналы таңдайтын, елін барлық жағынан – экономикада да, ғылым мен білімде де, спорт пен өнерде де нығайтатын бақытты ересектер мемлекеттің басты капиталын құрайды.

Алға қойған мақсаттарымызды жүзеге асырып, балалардың өмірін жақсарту, құқықтарын қамтамасыз ету арқылы елімізді гүлдендіреміз деп ойлаймын.

Құрметпен,
Аружан Саин.